

Växande handel och ökad mobilitet

Nya arbetsmarknader i de västra gränstrakterna

Den som passerar någon av de stora gränsövergångarna mellan Norge och Sverige med bil kan särskilt lägga märke till en livlig gränshandel på den svenska sidan av riksgränsen. Vid stora shoppingcentra, eller om man så vill köplador, karakteristiskt uppförda i stål, glas och betong invid de stora allfarvägarna trängs normmän i kö för att köpa fläsk, sprit och billig tobak. Dessa modernistiska shoppingcenter, med en storlek vi annars bara är vana vid från större städer, framstår ännu som främmande i de av landsbygd och småskalighet präglade västra gränstrakterna. Köpladorna kan ses som det materialiserade utfallet av en pågående samhällsförändring som omfattar såväl vardagsliv som lokala arbetsmarknader i västra Sverige.

Gränshandeln i norra Bohuslän och västra Värmland sätter tydliga spår i landskapet efter gränsen mot Norge genom stora köplador, stora parkeringsplatser och vid flera tillfällen på året en hög trafikintensitet med långa bilköer. Vid gränspassagen i Svinesund kan det ibland vara så långa bilköer in mot Sverige och handelsområdet Nordby i Strömstad kommun att lokalbefolkningen tvingas anpassa sitt eget resande och sina inköp efter shoppingturisternas närvaro.

I Charlottenberg i Eda kommun har gränshandeln genom externlokalisering lämnat det tidigare vitala centrumet med affärsstråket Storgatan i tätorten i en möjliggen slumrande

törnrosasömn efter att Systembolaget 2007 flyttade från Storgatan i centrum till det nyuppförda handelsområdet ett par kilometer längre bort alldeles invid Riksväg 61 (Berger *et al* 2010).

Nedlagda småbruk, igenväxande stenbrott, kala klippor och stora skogar som länge varit ett signum för västra Sveriges gränstrakter, tillsammans med ett och annat hotell eller museum, har därmed fått konkurrens när det gäller att locka till sig turister.

Gränshandeln har mot denna bakgrund lokalt kommit att realisera en omvandling från ett småskaligt produktionslandskap till ett delvis storskaligt konsumtionslandskap. Det sker, parallellt med detta, också en påtaglig förnyelse av den lokala arbetsmarknaden både med avseende på såväl omfattning som innehåll eftersom det nu föreligger alternativ till gränspendling och till de andra arbetsplatserna i de aktuella kommunerna (Berger *et al* 2010). Möjligheterna att få ett jobb i handeln är särskilt goda för den yngre delen av befolkningen.

I denna artikel diskuteras fenomenet gränshandel så som det kommer till uttryck invid riksgränsen mellan Norge och Sverige och då särskilt i området närmast riksgränsen i Bohuslän och Värmland. Frågan är hur gränshandeln påverkat den lokala arbetsmarknaden. Materialet bygger på forskning vid Karlstads universitet och Umeå

universitet i projekten ”Regionförstoring på gränsen” och ”Matchning för tillväxt” finansierade av Vinnova (se Berger *et al* 2010).

Gränsrörelser i utveckling

Under senare år har det skett en kraftig tillväxt i gränshandeln mellan Norge och Sverige. Nya försäljningsrekord har satts så gott som årligen sedan början på 2000-talet (Jordbruksverket 2006, SCB 2008, Handelns utredningsinstitut 2010). Gränshandeln mellan Norge och Sverige är emellertid inget nytt fenomen, utan något som i varierande omfattning och med olika tyngdpunkter avseende geografiskt läge och huvudsaklig riktning och innehåll pågått under många år (Bore 2005).

Timmerhandel där västsvenska bönder sålde rundvirke eller avverkningsrättigheter till norska sågverk under industrialiseringens tidiga år är ett exempel. Norska entreprenörer och riskkapitalister som etablerade pappers- och massabruk på den svenska sidan av gränsen vid tiden för sekelskiftet 1900 utgör ett annat (Jörnmark 2005). Ett tredje exempel på flöden av varor och människor är de många svenskar som tog sig över riksgränsen för att söka sig en bättre utkomst i Kristiania (Oslo) under 1800-talets senare hälft (Hellqvist 1975). Med sig hem till stugorna i de värmländska skogarna hade de nya föremål genuint förknippade med industrisamhället, varor som skiljde sig från det som allmoget tidigare varit van vid.

Gränshandeln har alltså varierat över tid, men oftast har strömmen av konsumenter gått från det land med högst pris- och lönenivå till det med lägst, där förutsättningar

för handel därmed varit mest gynnsam. Under åren efter andra världskriget och ända in i början på 1980-talet var det därför svenskarna som reste till Norge för att handla. Samtidigt gavs många norrmän sysselsättning eller möjlighet att etablera lokala handelshus med inriktning på gränshandel. På den norska sidan trängdes då därför lanthandlare, diversebutiker och ny-etablerade stormarknader i de många små orterna i Akershus, Hedmark och Østfold. Idag står många av dessa butikslokaler tomma och få norrmän i gränstrakterna arbetar idag inom handeln (Berger *et al* 2007). Under efterkrigstiden exporterades parallellt stora mängder begagnade bilar och bildelar från Sverige till Norge vilket bland annat resulterade i att det etablerades flera stora bilskrotor och bilhandlare på den svenska sidan nära riksgränsen. När svenskarna kunde köpa sig en ny Volvo PV eller Amazon fick norrmännen länge nöja sig med begagnade, ofta slitna fordon, ibland till och med av förkrigsmodell (Bore 2005)

I modern tid kan vi urskilja två strömmar av människor och varor över riksgränsen där den första länge innebar att svenskarna alltså reste till Norge för att handla vissa livsmedel där särskilt margarinet intog en framträdande roll. Den andra strömmen gick i omvänd riktning och blev en realitet efter att den svenska kronan devalverades kraftigt hösten 1982 och förstås också fick näring av den starka norska ekonomin som gjorde sig gällande efter oljefyndigheterna i Nordsjön under 1970-talet. Därmed blev det i ett slag lönsamt för norrmännen att genomföra handelsresor till det tidigare dyrare Sverige, samtidigt som underlaget för goda inkomster och många

Figur 1. Riksgränsen mellan Norge och Sverige slingrar sig fram i glesbefolkade skogs- och fjällområden och är en mycket öppen gräns som tillåter passage av såväl varor som människor i stor mängd. Foto: Svante Karlsson 2010.

sysselsättningstillfällen försvann på den norska sidan av riksgränsen. I takt med att löner och priser stigit i Norge har också arbetspendlande svenskar i Norge blivit allt vanligare (Bore 2005, Berger *et al* 2007).

Under 1980-talet växte det fram en gränshandel på den svenska sidan som ännu en bit in på 1990-talet bedrevs förhållandevis småskaligt, ofta av lokala entreprenörer och inte sällan med tillfälliga lösningar med avseende på lokaler som ett särskilt karaktärsdrag. Ett vanligt inslag i denna tillfällighetens gränshandel var det stora utbudet på pornografi av varierande slag som bjöds ut till norska konsumenter. Orsaken till denna specialisering av varutbudet hade då inte så mycket att göra med lockande priser som med skillnader i

lagstiftning på respektive sida om riksgränsen. Den svenska lagstiftningen, och då särskilt tryckfrihetsförordningen, var helt enkelt betydligt liberalare än den norska.

Idag lockas normmännen framförallt av låga priser på livsmedel, men också sällanköpsvaror som hemelektronik och fritidsartiklar åker med hem över gränsen. Den på kort tid starkt expanderade gränshandeln är, trots de historiska rötterna, ett nytt fenomen mot bakgrund av dess omfattning och permanenta lokalisering. Utvecklingen kan relateras till konsumtion som ett väsentligt inslag i vardagslivet så som den kommer till uttryck i det senmoderna samhället. Men också till det faktum att gränsen mellan Norge och Sverige inte bara är en riksgräns utan också utgör EU:s yttersta

gräns, något som bidrar till att upprätthålla de ekonomiska incitament som ligger till grund för handeln. Värt att notera är förstås också att gränsen mellan Norge och Sverige är en mycket öppen nationsgräns (figur 1) som möjliggör en livlig gränsregional rörlighet och att det inte föreligger omfattande språkbarriärer.

Gränser

Gränser har på olika sätt under lång tid tilldragit sig intresse för geografer (Lundén 2002). Ett vanligt perspektiv i många studier, och kanske också hos människor i allmänhet, har varit att betrakta gränser som barriärer och skiljelinjer som hindrat rörelser av till exempel arbetskraft eller varor. När gränser vanligen diskuteras kommer därför ofta olika problem upp som uttrycks som gränshinder eller barriärer mellan två åtskilda områden (Westlund 1998, Lorey & Ganster 2005).

Gränshinder kan ibland också vara ett uttryck för en bristande legal harmonisering, det vill säga en lagstiftning som ser olika ut på ömse sidor gränsen. Detta kan innebära att det som är lagligt på den ena sidan om gränsen är olagligt på den andra sidan, eller att den som står i begrepp att förflytta sig som arbetskraft över gränsen faller offer för en omfattande byråkrati. Arbetskraft kan också hamna mellan två stolar ifråga om till exempel sjukpenning mot bakgrund i brist på harmonisering av sjukförsäkringssystemen i respektive land. Gränsen kan således ses som en barriär för mänsklig rörelse och social interaktion, men också en gräns som markerar övergång mellan språk och kultur i vid mening, förutom vilka lagar som gäller på respektive sida. Därmed

kan gränsen ses som en skiljelinje för vilka olika ekonomiska aktiviteter som drar nytta av att vara lokaliserad på gränsens respektive sida (Lundén 2002). Det har kanske just därför också varit vanligt bland politiker och tjänstemän att arbeta för öppnare gränser (Westlund 1998). Inom EU har sådana strävanden varit särskilt tydliga och många har talat om gränslöshet som ett signum för vår tid.

Senare tids forskning pekar emellertid på ett ökat intresse för transnationella gränsområden och samarbete över nationsgränser (Berger *et al* 2007). Vissa forskare har till och med pekat på att nationsgränser också kan stimulera interregional rörlighet (Spierings & van der Velde 2008). I sådana fall handlar det om att skillnaderna på respektive sida inte är för stora men inte heller för lika. Likheter i språk, vardagsliv och kanske också en gemensam historia är exempel på likheter som kan främja interaktion. I ett sådant fall kan gränsen tvärtom att vara en skiljelinje snarare utgöra en drivkraft för interaktion. Samtidigt som gränsen utgör en skiljelinje förenar den då också folket på respektive sida genom den särskilda gränsideitet som vanligen uppstår i gränsregioner (Spierings & van der Velde, 2008). Exemplet Norge och Sverige kan utgöra ett sådant fall.

Oavsett vad så utövar en riksgräns en dragningskraft, som varierar för olika aktiviteter. En del aktiviteter och verksamheter kräver en lokalisering nära gränsen medan andra aktiviteter istället utnyttjar mer generella skillnader mellan länder och kan därmed vara lokaliserad längre bort från gränsen, men fortfarande på "rätt sida". Gränsen kan i detta sammanhang betraktas som en sammanhållande linje genom den

gränsregion som uppstår. Gränsregionens utsträckning på respektive sida kan därför vara svår att avgränsa (Lorey & Ganster 2005).

Mot bakgrund av forskning om gränsregioner kan det pekas på fyra huvudtyper av gränsregioner: 1) *Alienerade gränsregioner* som kännetecknas av obefintliga eller mycket bristfälliga kontakter mellan befolkningen på respektive sida där också osämja vanligen föreligger, 2) *Samexisterande gränsregioner* som representerar områden med svaga kontakter, men inte heller osämja, 3) *Oberoende gränsregioner* där interregionala kontakter är mycket ovanliga, och 4) *Integrerade gränsregioner* som är exempel på regioner med stark interaktion (Lorey & Ganster 2005).

I det aktuella fallet, där riksgränsen mellan Sverige och Norge behandlas, rör det sig om den fjärde kategorin. Detta innebär att de boende på respektive sida generellt har täta kontakter och lever vardagsliv med likartade problem och möjligheter. Emellertid föreligger ingen särskild gränsregionsidentitet, utan de boende identifierar sig som svenskar eller norrmän, eller annat som inte baseras på närheten till gränsen (Berger *et al* 2007). Utvecklingen när det gäller gränshandeln förstärker intrycket av gränsregionen som integrerad.

Gränshandel

Gränshandel är detaljhandel som bygger på att konsumenter passerar en riksgräns för att genomföra inköp. Konsumenten bor med andra ord på den ena sidan av gränsen men företar inköp på den andra sidan. Inköpen kan vara av tillfällig karaktär som

äger rum i samband med rekreation, så kallad shoppingturism, eller vara en del av vardagslivet. Orsakerna kan vara baserade på prisskillnader eller olikheter i lagstiftning som innebär att det som är förbjudet att köpa eller sälja i hemlandet är tillåtet i grannlandet. Konsumenten drar därmed nytta av ett yttre ramverk karakteriserat av skillnader i växelkurser (valutor) och/eller lagstiftning mellan två länder (Rasmussen & Reidarson 2007). I många fall handlar det om kombinationer av dessa förhållanden som tillsammans skapar ett underlag för etablering av gränshandel. I egentlig mening kan därför gränshandeln vara lokaliserad långt ifrån den fysiska riksgränsen så länge handeln har en förmåga att attrahera kunder som antingen fysiskt (själva) eller vars pengar passerar riksgränsen, men vanligast är så som gränshandeln framträder alldeles invid riksgränsen mellan Norge och Sverige, att gränshandeln sker i närheten av en riksgräns.

Till skillnad från annan handel är gränshandeln mer sårbar genom den bristande lokala kontrollen och påverkansmöjligheterna på det institutionella ramverket som styr förutsättningarna. Till det institutionella ramverket räknas respektive lands nationella lagstiftning, valutakurser, ekonomisk politik, in- och utförelse regler etc. Förvisso kan även nationell handel också drabbas av plötsliga regelförändringar, men det vanliga i ekonomiskt mer utvecklade länder är stabila institutionella ramverk över tid, vilket innebär att handelns spelregler kan förutses av de inblandade (North 1993).

Gränshandel har därför i många fall präglats av en slags permanent tillfällighet där affärsmän och fastighetsägare intagit en avvaktande inställning som resulterat

i svagt utvecklad vilja att genomföra omfattande investeringar. Ett synligt resultat, eller om man så vill, materialiserat utfall, av denna avvaktande position har varit att gränshandel i många förekommande fall bedrivits i tält, baracker och lokaler med ett ofta eftersatt renoveringsbehov. Gränshandeln har mot denna bakgrund inte sällan farit med ett skamfilat rykte, samtidigt som vissa aktörer sett tecken på goda förtjänstmöjligheter.

Norska fastighetsbolag har på kort tid etablerat flera köpcentra och hotell med inriktning mot norgehandel. Befolknings- och arbetsmarknadsutvecklingen i regionen tycks därför ha nått en vändning. Emellertid finns det skäl att resa frågetecken när det gäller de lokala effekterna, förutom påverkan på sysselsättning, av gränshandeln eftersom initiativet ofta har kommit från norska entreprenörer och företag. Något som möjligen skulle kunna leda

till att överskott från verksamheterna inte återinvesteras lokalt utan flödar tillbaka över riksgårnsen till det land där kapitalet en gång genererades.

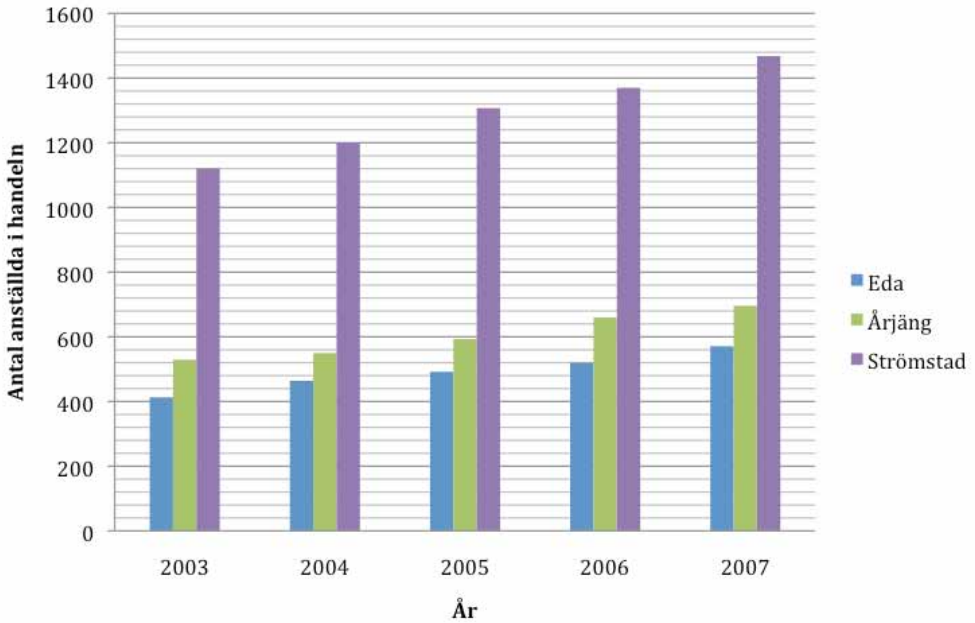
Den snabba tillväxten inom gränshandeln under 2000-talet handlar i huvudsak om enskilda initiativ och entreprenörer vilka tagit gränshandeln från enkla tillfällighetsmarknadsplatser där faciliteterna utgjordes av tält, bodar eller andra tillgängliga lokaler som inte uppförts för ändamålet i särskild ordning, till nutidens mycket stora köpcentra (figur 2). De lokala aktörerna har i viss mån trängts undan till förmån för välkända butikskedjor. En tydlig professionalisering av gränshandeln har därmed blivit ett faktum.

Gränshandel och arbetsmarknad

Gränshandelns ökning har inte bara medfört att fler norrmän reser över gränsen för

Figur 2. Gränshandelns materialiserade utfall i Strömstad kommun. Foto: Svante Karlsson 2010.

Figur 3. Antalet anställda inom handeln i flera svenska gränskommuner har ökat kraftigt under de senaste åren. Källa: SCB 2008

att handla eller att nya handelsområden etablerats, utan ökningen gäller också antalet sysselsatta inom handeln.

Det kan konstateras att gränshandeln har fått en stor betydelse för de lokala arbetsmarknaderna i Eda, Strömstad och Årjäng genom en stark ökning av efterfrågan på arbetskraft (figur 3). Gränshandeln har bidragit till en förnyelse och breddning av utbudet på den lokala arbetsmarknaden eftersom handeln representerar andra kompetensbehov än jord-, skogsbruk och industri förutom att den också i större utsträckning lockar den yngre delen av arbetskraften (Karlsson & Lindgren 2010). Det föreligger sålunda en omfattande strukturell omvandling av den lokala ekonomin och den lokala arbetsmarknaden.

Denna omvandling omfattar en förskjutning av sysselsättningen från tillverkning och traditionella basindustrier till olika typer av tjänsteverksamhet där framförallt detaljhandeln utmärker sig.

Under femårsperioden 2003 till 2007 har andelen sysselsatta inom tillverkningsindustrin i Eda, Strömstad och Årjäng minskat med ca 10%. Under samma period uppvisar detaljhandeln däremot en uppgång på ca 30% med avseende på antalet sysselsatta. En sådan uppgång är ovanlig i landsbygdsområden och understryker den exceptionella utvecklingen i de västsvenska gränstrakterna. Nedgången inom industrin har emellertid endast delvis inneburit att arbetskraften specifikt förflyttat sig till den växande detaljhandelssektorn, och

även om sådana mönster i viss mån föreligger, är det möjligen mer oväntat flöden från den offentliga sektorn (tex hälso- och sjukvård, socialt arbete etc) som särskilt framträder (Karlsson & Lindgren 2010).

Arbetskraftens övergång från tjänster inom den offentliga sektorn till detaljhandeln är kanske inte så förvånande eftersom båda sektorerna traditionellt framförallt sysselsätter kvinnor. I vilket fall som helst indikerar övergången från offentlig sektor till den privata detaljhandeln att en konkurrenssituation om arbetskraften har blivit en realitet i gränsregionen. Lokala insatser kan därmed komma att krävas för att dels upprätthålla attraktionskraft inom offentlig sektor, dels sörja för att detaljhandelns arbetskraftsförsörjning inte störs.

I jämförelse med industrin har den offentliga sektorn inte uppvisat någon större våg av uppsägningar i de berörda kommunerna och därför inte i lika hög utsträckning genererat en hög arbetslöshet, något som inneburit att personer som arbetar inom den offentliga sektorn inte varit tvungna att söka nya arbetstillfällen. Om denna trend fortsätter, kommer de aktuella kommunerna sannolikt att behöva hantera en arbetskraftsbrist i framtiden.

Värt att notera är att den växande gränshandeln förmått att attrahera arbetskraft långt utanför de lokala arbetsmarknaderna, något som också bör betraktas som ovanligt när det gäller arbetsmarknaden utanför storstadsområdena.

Avslutning

De lokala arbetsmarknaderna i gränsregionen har påverkats av den växande gränshandeln, men sårbarheten i detaljhandeln

bör också poängteras, eftersom den framgångsrika handeln på dessa platser i stor utsträckning är beroende av faktorer som ligger långt bortom lokal styrning och kontroll. Till exempel kan förändringar i lagstiftningen på nationell nivå eller EU-nivå mycket enkelt förändra dagens affärsmöjligheter på kort tid.

En stor brist hos dessa platser som motorer för hållbar lokal ekonomisk tillväxt är avsaknaden av ett lokalt skapande av kunskap i dess företag. Innovation och lärandeprocesser inom sektorn sker i huvudsak någon annanstans vilket innebär att den nuvarande verksamheten därför lätt kan flyttas om förhållandena ändras, dvs företagen är inte beroende av den lokala kompetensen hos arbetskraften. Detta bidrar till att gränshandeln dras med en betydande sårbarhet genom dess känslighet för yttre påverkan eller av externa, exogent drivna utvecklingstendenser. Denna sårbarhet bör rimligen präglade de involverade kommunernas planering och framförhållning.

Referenser

- Berger, S; G Forsberg & M Ørbeck (red) (2007) *Inre Skandinavien – en gränsregion under omvandling*, Karlstad University Press, Karlstad.
- Berger, S; B Starrin, S Karlsson, H-O Gottfridsson & E Olsson (2010) *Regionförstoring på gränsen, i Rörlighet, pendling och regionförstoring för bättre kompetensförsörjning, sysselsättning och hållbar tillväxt*, Vinnova Rapport VR 2010:08.
- Bore, R R (red) (2005) *Hundra års ensamhet? Norge og Sverige 1905–2005*, Statistiske analyser, Statistisk sentralbyrå.
- Lorey, D E & P Ganster (red) (2005) *Borders and border politics in a globalizing world*, SR Books, Oxford.
- Handelns utredningsinstitut (2010) *Nordisk*

- gränshandel och turism i Sverige 2010*, Kvartal 2.
- Hellqvist, S (1975) *Bakgrunden till 1800-talets värmländska arbetsvandringar*, Värmlands hembygdsförbund, Karlstad.
- Jordbruksverket (2006) *Gränshandeln med Norge. Enkät- och intervjuundersökning hösten 2006*, Rapport 2006:30, Jordbruksverket.
- Jörnmark, J (2005) Norsk och svensk skogsindustriell utveckling under 1800-talet, i P Olausson (red) *Naboliv. Arkiven berättar*, Värmlandsarkiv, Karlstad.
- Karlsson, S & U Lindgren (2010) *From manufacturing to retail: cross-border shopping and economic restructuring in West Sweden*, Paper presenterat på konferensen Sustainable Regional Growth and Development in the Creative Knowledge Economy (50 Anniversary Congress of the Regional Science Association International).
- Lundén, T (2002) *Över gränsen – om människan vid territoriets slut*, Studentlitteratur, Lund.
- North, D C (1993) *Institutionerna, tillväxten och välståndet*, SNS Förlag, Stockholm.
- Rasmussen, P G & P Reidarson (2007) *Handelstrender, kjedeutvikling og service. Strukturendringer og metoder i en ny tid*, Fagbokforlaget, Bergen.
- SCB (2008) *Sveriges ekonomi. Statistiskt perspektiv*, Nummer 3:2008.
- Spierings, B & M van der Velde (2008) *Shopping, borders and unfamiliarity: consumer mobility in europe*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 99(4): 495–505.
- Westlund, H (1998) Att riva gränser och bygga nätverk. Strategiska val för Mittskandinaviens framtid, i H Westlund (red) *Mellan Atlanten och Bottenhavet. En bok om Mittskandinaviens historia och framtid*, SIR, Östersund.

*Svante Karlsson är forskare och biträdande lektor vid
Kulturgeografiska institutionen, Umeå universitet.
Mejl: svante.karlsson@geography.umu.se*